

УДК 599 (477)

Коробченко М. А., Загороднюк І. В.

Лабораторія екології тварин, Луганський національний педагогічний університет,
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011, Україна. E-mail: aquamarine@ukr.net, zoozag@ukr.net

ПОШИРЕННЯ РІДКІСНИХ ВИДІВ СТЕПОВИХ ССАВЦІВ НА СХОДІ УКРАЇНИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНАЛІЗУ ЗООЛОГІЧНИХ КОЛЕКЦІЙ

Сучасні уявлення про видове багатство фауни нерідко супроводжують аналізом тих видів, наявність яких пов'язана з нещодавніми змінами природного середовища. Такі зміни визначаються проникненням невластивих для степу видів вздовж низки стрічкових біотопів, якими є лісосмуги, канали, залізничні шляхи, автотраси, газопроводи. Завдяки саме таким змінам далеко у степ проникли види лісового фауністичного ядра і вологолюбні види (Кондратенко, Загороднюк, 2006). Проте, ці самі чинники визначили і суттєве скорочення ареалів колись звичайних для степу видів, поширення яких наразі обмежено невеликими залишками степових екосистем, і яких включено до різноманітних «червоних» списків.

Нами проаналізовано знахідки рідкісних видів ссавців на сході України, отримані при вивченні зоологічних колекцій Національного науково-природничого музею НАН України (ННПМ, Київ), Державного природознавчого музею НАН України (ДПМ, Львів) та Зоологічного музею імені Б. Дибовського (ЗМД, Львів). Частково ці дані включено у каталоги цих музеїв (Царик та ін., 2000; Шевченко, Золотухіна, 2005 та ін.).

Аналіз обмежено територіями Луганської та Донецької областей і списком раритетних видів зі степового фауністичного ядра (тобто видів з індексом «3» за: Загороднюк, 1999). Всі знахідки наведено за єдиною схемою, без деталей зберігання зразків, та у систематичному порядку згідно з останнім оглядом фауни регіону (Загороднюк, 2006). Знахідки з заповідників наводяться без назв адміністративних районів («Стрільцівський степ» — Міловський р-н, «Провальський степ» — Свердловський, «Хомутовський степ» — Новоазовський, «Кам'яні Могили» — Володарський р-н). Використано такі скорочення назв червоних списків: ЧКУ — Червона книга України, МСОП — Міжнародний союз охорони природи, БК — Бернська конвенція, ЄЧС — Європейський червоний список.

Їжак вухастий (*Hemiechinus auritus* Gmelin). Вид внесений до ЧКУ (кат. 3) та до ЄЧК (кат. L3). Поширення в Україні загалом обмежене територіями найбільш східних областей. У колекціях з регіону відомий за 3 зразками з 2-х місцезнаходжень. Луганщина: ♦ Стрільцівський степ (n=1, 1951, ННПМ); Донеччина: ♦ Хомутовський степ (n=2, 1930, ННПМ).

Лис степовий (*Vulpes corsac* Linnaeus). Вид без охоронних категорій, проте внесений до списків МСОП і рекомендований до III видання ЧКУ. Сучасне поширення в Україні обмежене східними районами Луганщини. У колекціях відомий за 4 зразками з 2 пунктів. Луганщина: ♦ Стрільцівський степ (n=2, 1963, 1973, ННПМ); ♦ балка Березовий яр, Міловський р-н (n=1, 2001, ННПМ); ♦ Провальський степ (n=1, 2000–2001, Зоомузей ЛНПУ).

Тхір степовий (*Mustela eversmanni* Lesson). Вид внесений до II видання ЧКУ (кат. 3), Додатку 2 БК та ЄЧК (кат. L3). Загалом широко поширений по східних степах, проте наразі повсюдно рідкісний. У колекціях є 67 зразків з 3-х місцезнаходжень. Луганщина: ♦ Стрільцівський степ (n=1, 1914, ДПМ; n=7, 1915; n=5, 1950; n=54, 1951, ННПМ). Донеччина: ♦ Маріуполь (n=2, 1926, ННПМ); ♦ Хомутовський степ (n=1, 1951, ННПМ).

Перегузня (*Vormela peregusna* Gueldenstaedt). Вид внесений у II видання ЧКУ (кат. 3), до Додатку 2 БК та ЄЧС (кат. L3). Колись широко поширений по всій степовій зоні, наразі зберігся лише в окремих місцезнаходженнях, і тим числі на сході України. У колекціях виявлено 7 зразків з 3-х найбільш східних ділянок степової зони України. Луганщина: ♦ Стрільцівський степ (n=1, 1951; n=1 без дати, ННПМ; n=2, 1939, 1951, ДПМ); ♦ Герасимівка (n=1, 1999, ННПМ). Донеччина: ♦ Хомутовський степ (n=2, 1961, ННПМ).

Бабак степовий (*Marmota bobak* Muller). Вид без охоронного статусу. Загалом рідкісний вид, який наразі відновлює свій ареал, утім числі завдяки штучному розселенню. З регіону відомий за 11 колекційними зразками з 2 пунктів. Луганщина: ♦ Стрільцівський степ (n=1, 1913; n=3, 1914; n=1 без дати, n=1, 1950, n=2, 1956, ННПМ); ♦ окол. с. Чорткове, Міловський р-н (n=2, 1915; n=1, 1939, ННПМ).

Ховрах малий (*Spermophilus pygmaeus* Pallas). Вид без охоронного статусу. Колись звичайний, тепер помітно скоротив ареал і чисельність. Для регіону відомий за 96 зразками з 9 пунктів Донецчини, (всі в ННПМ): ♦ Артемівськ (n=4, 1928–1939); ♦ Дебальцеве (n=1, 1963); ♦ Маріуполь (n=47, 1925–1935; n=6, 1945); ♦ Волноваський р-н, Анадольське лісн-во (n=1, 1912); ♦ Володарський р-н, Кам'яноватське (n=6, 1935); ♦ Костянтинівський р-н, Тарасівка (n=4, дата?); ♦ Хомутовський степ (n=3, 1935; n=16, 1939; n=2, 1945); ♦ Білосарайська коса (n=2, 1935); ♦ там само, с. Ялта (n=4, 1935). Зразки зі Стрільцівського степу, напевно, є неправильно визначеними *S. suslicus* (збори Модіна, 05–06.1950, 2 екз. у ДПМ).

Тушкан великий (*Allactaga major* Kerr). Вид внесений у II видання ЧКУ (кат. 3). Загалом був широко поширеним у регіоні, проте наразі зберігся лише на окремих ділянках. З території регіону відомий за 7 колекційними зразками. Луганщина: ♦ Стрільцівський степ (n=5, 1914; n=1, 1951, n=1, 1982, ННПМ).

Мишівка степова (*Sicista subtilis* Pallas). Вид внесений до ЧКУ (кат. 3), Додатку 2 БК та ЄЧК (кат. L3). З регіону відомий за 14 зразками з 5 місцевостей. Луганщина: ♦ Стрільцівський степ (n=1, 1951, ННПМ); ♦ Провальський степ (n=3, 1987; n=1, 1988; n=3, 1998, ННПМ); ♦ Королівка, Краснодонський р-н (n=1, 1997, ННПМ). Донецчина: ♦ окол. Артемівська (n=3, (1928–1929; n=1, 1960, ННПМ); ♦ Кам'яні Могили (n=1, 1999, ННПМ).

Мишівка темна (*Sicista severtzovi* Ognev). Вид без охоронного статусу, проте має отримати не меншу за «материнський» вид категорію охорони. В Україні обмежено поширений у Донецько-Донських степах. У колекціях відомий за 4 зразками з 1 місцезнаходження. Луганщина: ♦ Стрільцівський степ (n=2, 1988; n=2, 1991, ННПМ).

Мишівка донська (*Sicista strandi* Formosov). Вид без охоронного статусу, включений у проект III видання ЧКУ. У огляді «степового фауністичного ядра» наведений як «*S. betulina* s. l.» (Загороднюк, 1999), під такою назвою зберігається в колекціях. Відомі знахідки обмежені східними районами Луганщини, де виявлений у заповідниках. Загалом у колекціях є 10 зразків з 2 місць. Луганщина: ♦ Стрільцівський степ (n=1, 1951, n=1, 1952; n=1, 1961; n=2, 1991; n=4, 1999, ННПМ); ♦ Провальський степ (n=1, 2001, ННПМ).

Сліпушок звичайний (*Ellobius talpinus* Pallas). Вид без охоронного статусу, проте його включено у проект III видання ЧКУ. Рідкісний по всій степовій зоні України, колишнє поширення на захід сягало Криворіжжя. З території регіону відомо 5 колекційних зразків з лише одного місцезнаходження. Луганщина: ♦ окол. с. Колесніковка, Станично-Луганський р-н (n=4 2004, ЗМД; n=1, 2004, ННПМ).

Хом'ячок сірий (*Cricetulus migratorius* Pallas). Вид без охоронного статусу. Один з найбільш поширених видів степових ссавців. У колекціях є 54 зразки з 7 місцезнаходжень. Луганщина: ♦ Стрільцівський степ (n=8, 1950, n=2, 1951, ДПМ; n=6, 1950; n=12, 1951; n=5, 1952; n=1, 1961, n=1, 1986, ННПМ; n=1, 1998, ЗМД); ♦ Старобільськ (n=2, 1988, ННПМ); ♦ Провальський степ (n=1, 2001, ЗМД). Донецчина: ♦ окол. Артемівська, Гори-Могили (n=3, 1928, ННПМ); ♦ окол. Артемівська, Чорнова балка (n=1, 1960, ННПМ); ♦ Донецьк (n=1, 1935, ННПМ); ♦ Хомутовський степ (n=5, 1951; n=1, 1989, n=5, 1989, ННПМ).

Строкатка степова (*Lagurus lagurus* Pallas). Охоронного статусу не має. Типовий представник степової фауни, наразі зберігся лише на схід від Дніпра. З регіону відомий за 50 колекційними зразками з одного місця. Луганщина: ♦ Стрільцівський степ (n=2, 1912, n=3, 1950; n=5, 1951, ДПМ; n=18, 1950; n=2, 1951; n=15, 1952; n=1, 1986; n=4, 1991, ННПМ).

Нориця гуртова (*Microtus socialis* Pallas). Вид без охоронного статусу. Типовий представник степових угруповань на схід від Дніпра. Сучасний ареал обмежений Передкавказзям і Приазовськими степами. Вид вказують за залишками з пелеток сов із «Хомутовського сте-

пу», проте ці знахідки сумнівні і не стверджені колекційними зразками. В колекції ННПМ є 1 екз. «*M. socialis*» зі Стрільцівського степу (1982, leg. Шевченко, Зиков), який, на нашу думку, відноситься до іншого виду, *M. obscurus* або *M. levis*.

Мишак степовий (*Sylvaemus falzfeini* Mezherin et Zagorodnjuk). Вид без охоронного статусу. Типовий представник степових угруповань на схід від Дніпра, відомий ареал знаходиться за межами регіону, що розглядається. Вказівки на знахідки цього виду в пелетках вухатих сов з «Хомутовському степу» найімовірніше відносяться до близького виду *S. uralensis* (Загороднюк, 2006). В колекціях з регіону вид нам не відомий.

Миша курганцева (*Mus spicilegus* Petenyi). Вид без охоронного статусу. Типовий представник степових угруповань на схід до Дону; в регіоні поширений повсюдно. В колекціях відомий за 14 зразками з 4 місцезнаходжень. Донеччина: ♦ Тельманівський р-н, окол. с. Гранітне (n=10, 1926, ННПМ); ♦ Хомутовський степ (n=1, 1959, ННПМ); ♦ окол. Артемівська, Гори-Могили (n=2, 1929, ННПМ); ♦ Крейдяна Флора (n=1, 1990, ННПМ).

Обговорення. Загалом нами зібрано дані щодо 346 особин 16 видів ссавців, що входять до центрального переліку «Степового фауністичного ядра». Цей масив даних описаний 42 місцезнаходженнями, більшість з яких пов'язана з заповідними ділянками Луганського природного заповідника та Українського степового природного заповідника. Найбільша кількість знахідок видів зроблена в середині ХХ століття і новіші дані, як правило, відсутні. До певної міри це пов'язано з охоронним статусом більшості розглянутих у цій роботі видів, проте значною мірою це визначається і дуже низькою чисельністю багатьох із них. Картографічний аналіз цих даних засвідчує те, що концентрація знахідок раритетних видів має виразну тенденцію до зростання у східному напрямку. Саме тут, очевидно, і треба створювати нові заповідні об'єкти та нові ділянки для розширення вже існуючих заповідників.

Серед інших варто зазначити присутність у фауні регіону таких видів, як лис степовий (Боровик, 2002), перегузня і степовий тхір (Колесников, Кондратенко, 2004) мишівки донська і темна (Загороднюк, Кондратенко, 2000), сліпушок і строкатка степова (Кондратенко та ін., 2003), Ці види є найбільш раритетною частиною степового теріофауністичного ядра, і переважна кількість їхніх знахідок в Україні стосується саме східного регіону. Відомі місцезнаходження цих та усіх вище перелічених видів дозволяють визначати місця, в яких варто докладати найбільших зусиль до охорони раритетної фауни, розширення існуючих заповідних об'єктів та визначення можливих місць реінтродукції цих видів.

Боровик Е. Н. Корсак *Vulpes corsac* (Carnivora, Canidae) на территории Украины // Вестник зоологии. — 2002. — Том 36, № 2. — С. 95–96.

Загороднюк І. В. Степове фауністичне ядро Східної Європи: його структура та перспективи збереження // Доповіді НАН України. — 1999. — № 5. — С. 203–210.

Загороднюк І. Ссавці східних областей України: склад та історичні зміни фауни // Теріофауна сходу України. — Луганськ, 2006. — С. 216–259. — (Серія: Праці Теріологічної Школи, випуск 7).

Загороднюк І. В., Кондратенко О. В. *Sicista severtzovi* та близькі до неї форми гризунів в Україні: цитогенетичний та біогеографічний аналіз // Вестник зоологии. — 2000. — Suppl. 15. — С. 101–107.

Загороднюк І., Кондратенко О., Боровик Е. Види комахоїдних — кандидати до Бернських списків // Ссавці України під охороною Бернської конвенції. — Київ, 1999. — С. 179–181.

Колесников М. А., Кондратенко А. В. Современное состояние популяций редких хищных млекопитающих семейства Mustelidae на юго-востоке Украины // Ученые записки Таврического национального университета. Серия Биология, Химия. — 2004. — Том 17 (56), № 2. — С. 121–129.

Кондратенко О., Загороднюк І. Зональні фауністичні угруповання дрібних ссавців східної України та їх історичні зміни // Теріофауна сходу України. — Луганськ, 2006. — С. 167–173.

Кондратенко О. В., Кузнєцов В. Л., Золотухіна С. І. Хом'ячок, строкатка та сліпачок (Rodentia, Mammalia) у Донецько-Донських та Донецько-приазовських степах // Заповідна справа в Україні. — 2003. — Том 9, випуск 2. — С. 30–33.

Царик Й. В., Шидловський І. В., Головачов О. В. та ін. Каталог рідкісних та червонокнижних видів тварин колекцій зоологічного музею. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. — 59 с.

Шевченко Л. С., Золотухіна С. І. Млекопитающие. — Киев: Зоомузей ННПМ НАНУ, 2005. — Выпуск 2 (Насекомоядные, рукокрылые, зайцеобразные, грызуны). — 238 с.